

Kirek  
Eks

# İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul



# FAZLUR RAHMAN'IN PROJESİNİN AKTÜEL DEĞERİ

**Abdullah Şahin\***

Öncelikle bir vesileden dolayı Türkiye'de bulunmam dolayısıyla son anda bu sempozyuma çağrılmış bulunmamdan ötürü sempozyumu organize eden arkadaşlara teşekkürü bir borç bilirim. Şimdi zamanın kısıtlılığı ve metnin de uzunluğunu gözönünde bulundurursak ben metni okumaktan çok metinde bulunan temel fikirleri özet bir şekilde size aktarmaya çalışacağım. Bundan dolayı ortaya çıkacak bazı aksaklıklardan dolayı da şimdiden özür dilerim. Ben konuya İslam ve modernleşme veya İslam ve modernite konusuna yaklaşırken temelde İslami çağdaşlaşmanın saiklerinin bir analizi ile giriş yapmaya çalışacağım: Daha sonra Fazlur Rahman'ın kişisel bir teşebbüsü sonucu ortaya koymuş olduğu projesinin daha çok psikolojik nedenleri üzerinde durarak sonradan Kur'an'da insan tabiatıyla ilgili genel prensipleri ve özellikle iman kavramı ile ilgili genel prensipleri gözönünde tutarak İslami çağdaşlaşmanın bir anlamda zorunluluğunu ifade etmeye çalışacağım.

İlk önce İslam ve modernleşme dediğimiz zaman benim anladığım iki önemli unsur göze çarpıyor. Bir yandan geleneği ifade eden bir İslami kültürün varlığı, öte yandan gerçekliğimizi içerisinde konuşlandırılmış gerçekliğimizi ifade eden modern kavramı... Adil Beyin de demin ifade etmeye çalıştığı gibi burdaki modern kavramı benim anlayabildiğim kadarıyla Fazlur Rahman'da batıdan aydınlanma ile günümüze kadar gelen moderniteden mühlhem, direkt onunla irtibatlı bir düşünüş hacmi değildir. Ben daha çok Fazlur Rahman'da modern ve modernite veya çağdaşlaşma kavramlarını onun kendisinin yaşamış olduğu dönemde öncelikle İslami bir kimlik arayışının neticesi dolayısıyla da yaşadığı dönemi İslami olarak anlamlandırma ve anlam bulma çabası olarak görüyorum. Bu noktadan hareket

(\*) Türkiye, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

edersek öncelikle ben içinde konuşlandığımız tarihi anın, dolayısıyla tarihselliğimizin ve bu tarihsellik içerisinde yer eden insan tabiatının üzerinde birkaç felsefi düşünüş biçimlerini anlatmaya çalışacağım. Buradan hareketle daha sonraki düşüncelerimi bunlar üzerine temellendirmeye çalışacağım. Tabiatıta genel bir gözlem yaptığımız zaman ortaya çıkacak şey bence tabiat içerisinde bir ilişkiyel ağın hakim oluşudur. Buradan hareketle insanın da tabiatın içerisinde yerleştirilmiş bir varlık olarak düşünenecek olursak insan tabiatı da fiziksel olarak en temelde bu en genel tabiatın içerisinde ilişkiyel ağın bir parçasıdır. İnsan tabiatı doğadan farklı olarak aynı zamanda kendi üzerinde imgeleme gücüne sahip bir süreçtir. Bu kısa notlardan anlatmaya çalışacağım şey ilişkiyel oluşun doğal bir sonucu olarak yorumsallığa geçiştir. Dolayısıyla tabiatıta bulunan bu ilişkiyel ağ her ne kadar bilinçli bir yorum değilse insan tabiatında bu ilişkiyel ağ bizim özgür irade dediğimiz kendi üzerinde düşünenebilme yetkilisi olan insanda yorum şeklinde ortaya çıkmaktadır. Burada hemen altını çizmem gereken bir nokta var. O da yorumsallığın her zaman rölativizm veyahutta soliasizm anlamına gelmeyeceğidir. Benim burada bahsettiğim yorumsallık hermönetik anlamda ilişkiyel ağın gerçekliğini tesbit içindir. Dolayısıyla insan tabiatı özellikle insanın benliğinin oluşumu ilişkiyel bir ağın sonucudur. Hermönetik bir süreçtir, diye düşünüyorum. Şayet bu giriş kısmında düşüncelerimi temellendirmeye çalıştığım bu düşünüş biçiminde bir gerçeklik payı varsa, dolayısıyla bu yorumsallık ağının dışında kalabilecek birşeyin olması bir anlamda mümkün değildir. Çünkü herşey birbiriyle bağlantılıdır. İslam ve modernizm veya İslami çağdaşlaşmayı da bu anlamda şu anda yaşayan bireyler olarak yaşadığımız andaki bir tür hermönetik sürecin kaçınılmaz bir neticesi olarak görüyorum. Dolayısıyla İslami modernizm bu anlamda kendimizin varoluşumuzun bir anlamda tesbitte veya kendimizi tanımlamamızın başlangıcıdır. Fazlur Rahman'ın şahsında İslam ve modernizm olarak ortaya konan projenin bence en temelde bu nedenlerden dolayı yapıcı bir şekilde bakılmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Yani onun getirmiş olduğu projenin içindeki doğruları ve yanlışları tartışmadan önce bence en genel anlamda onun içerisinde bulunmuş olduğu o sistemi kavramakta fayda var diye düşünüyorum. Dolayısıyla onu eleştirmeden önce bu temel projesini en genel varoluşun hermönetik özeliğine binaen anlamlı ve kaçınılmaz bir anlamda da cesurca bir girişim olarak değerlendirmek istiyorum. Bu genel felsefi hermönetik diye yorumlayabileceğimiz girişten sonra da ben insan kişiliğinin benliğinin oluşum sürecine dikkatlerimizi çekmek istiyorum. İnsan kişiliğinin oluşum süreci psikolojide anlatıldığı şekliyle bir edinim sürecidir. Bir konstraksiyondur. Dolayısıyla verilmiş bir kişilik bu anlamda muhaldir. Fakat dayatılmış bir kişiliğin olasılığı her zaman mevcuttur. Son tah-

lilde bu da bir konstraksiyondur. Her ne kadar bilinçli olmasa bile. İnsan benliğinin neliği üzerinde tartışmaktan öteye insan benliğinin bir süreç olarak ifadesini ve dolayısıyla bilinçle bir anlamda eş olarak düşünmek istiyorum. Dolayısıyla bilinç için içerisinde girdiği zaman fenomologların, fenolojik felsefenin temel savları bu anlamda benim için geçerli bir norm ortaya atıyor, o da bilincin kendisinin de bir anlamda devinimsel bir süreç olduğudur. Çünkü bilincin içeriğini oluşturan içeriklerden muhal onlardan hali bir bilincin olmayışıdır. Dolayısıyla bilinçte de bir tür hermönetik süreç benim görebildiğim kadarıyla hakimdir. Biz ne zaman bu bilincin künhüne vakıf olacağız sorusu burada benim üzerinde durduğum bir sorun değil, ama bilincin işleyişi ve ortaya çıkışı önemlidir. Dolayısıyla bize verilen ve yorumlanamayan bir bilinç olmadığı için bu bilincin sürekli diyalog içerisinde oluşu insan olmanın en gerçek özelliğidir. Şimdi bu birbirinden kopuk gibi gözüken bu açıklamayı şu şekilde bağlamak mümkün. İslami bir kimliğin oluşmasında temel öge olarak karşımıza tabii ki iman çıkıyor. İman etmek en temelde insani süreç olarak ifade edilebilir. İman verilen bir şey değil de imanı edinilen bir süreç olarak görmek istiyorum. Dolayısıyla müslümanca nitelik olarak dediğimiz zaman müslüman bilincin oluşumunda bir süreçtir. Şimdi detaya girmeden Kur'an'dan hemen aklımıza bilgi ve imanla ilgili ayetler geldiğinde görürüz ki Kur'an-ı Kerim'de açıkça insani olan bu süreçlerin tırnak içerisinde gelişimsel veya devinimsel veya değişken olduğunu açıkça ifade ediyor. Örneğin Kur'an insan bilgisini edinmeden bahsederken insan bilgisinin şüphe, şek, zan gibi süreçlerden geçerek en son yakın mertebesine kadar uzanabileceğini söylüyor. Şimdi biz şayet bu düşünüş biçimini imana uygularsak ki Kur'an bunu uygulamıştır ve birçok yerde Kur'an imanın tekamül halini de bu yakın mertebesindeki bilgiyle özdeşleştirmiştir. Dolayısıyla iman insani bir süreç ve gelişimsel tırnak içerisinde bir süreçtir. Anti parantez buradaki gelişimsel batının modernitesindeki progresif gelişimsellikte bir ilgisi yok. Temelde bu değişkenliği ifade kolideydid bir değişkenliğin olduğunu göstermeye çalışmak için söylüyorum. Bunda önce Kur'an'da benim tesbit edebildiğim kadarıyla insan benliği ile ilgili kullanılan kavram nefis'tir. Biz çok iyi biliyoruz ki "feelhemeha fucuraha ve takvaha", ondan sonra, "kad efleha men zekkaha" ayetlerinde vurgulandığı gibi, bu benliğin kendisi verilmiş donuk, statik bir nesne değil gelişime ve değişmeye açık süreçlerdir. Dolayısıyla ben en temelde İslam veya modernizm, İslam veya postmodernizm, İslam veya ortaçağ zaman dilimlerinden önce neliğin üzerinde düşündüğüm zaman, varlık üzerinde tasarımı gittiğim zaman aklıma gelen bu temel parametrelerle düşünüyorum. Ve dolayısıyla bu devinimsel, dialogsals sürecin kaçınılmaz olduğunu algılıyorum. Ve her anlamlandırmanın da her anlam çıkarışın da

böyle bir yorum sonucu olduğunu kabul etmek zorunda kalıyorum. Şimdi buradaki yorum yine diyorum ki rölativizm veya solobsizm olabileceği gibi bu yorumların konsensüsle genelleştirilmesi de mümkündür. Dolayısıyla her hermönetik çıkış, her yorumsallık, her diyalog böyle anlamsız bir yere de varamaz. Tam anlamıyla anlamlar ancak bu hermönetik ve diyaloga dayalı süreçler olarak çıkar. Şimdi en temelde Fazlur Rahman'ın projesini bir insan olarak kendisinin duymuş olduğu en derin hisleriyle, acılarıyla bir derdi olduğu yazılarından anlaşılabilir. Her ne kadar ben Fazlur Rahman'la tanışmadıysam da şahsen yazılarında böyle bir anlam arayışının yani kendisinin gerçekliğinde oluşan ve bizim modern dediğimiz bir dünyada kendisine dert edinmiş olan bilinçaltında olan veya bilincine geçen İslami değerlerin bir tür sentezine gidış ve İslami kişiliğin modern bir dünyada nasıl olabileceğinin net bir örneğidir. Ve bu süreç bence bu açının en açık ifadesidir. Dolayısıyla modernleşmenin veya çağdaşlaşmanın teknik boyutlarına geçmeden önce o şahsa karşı yapacağımız eleştiriler veya değerlendirmeden önce böyle bir sürecin gerçekliğini kabul edecek olursak ondan sonra belki projeyi sürdürmek ve onu daha ileri götürmek mümkün olacaktır. Aksi takdirde onun epistemolojik bilimsel olarak ortaya koyduğu bazı şeyleri tüketmeye kalkışırız. Ben üç yıla yakın yurtdışında bulunduğum zaman zarfı içerisinde Türkiye'de maalesef gözlemlediğim çerçeve bu. Bu projesinin içeriği bir anlamda çok teknik olarak tartışılıp halledilirken derdi ve saikleri tartışılmıyor. Dolayısıyla projenin anlamlılığı üzerinde durulmuyor, bu anlamda şimdi ben çok kısa bir şekilde ifade etmeye çalıştığım bu temel düşünüş biçiminden hareketle onun çokça üzerinde durduğu iki tane önemli kavramı, kurumsallaştırılmamış iki tane kavramı üzerinde durmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi içtihad ötekisi de icmaa. Şimdi en temelde aslında bu her iki kavram da yorumsal süreçlerdir. Onun klasik gelenekte tesbit ettiği gibi içtihad daha sonraları bazı ferî hukuki meselelerde tüketilen bir kavram olarak kullanıldığı için kurumsallaştırılmadığı gibi, icma da daha sonraları sahabenin birkaç nokta üzerinde birleşmesiyle özdeşleştirilerek siyasi anlamda bu yorumcu ve diyaloga açık süreci başlatamamıştır. Şimdi bizim İslami modernizm başlığı altındaki tartışmalarımız daha anlam kazanacaktır. Burada bu iki kavramın yorumsal oluşundan hareketle iki kavramın insani oluşunu da söylemek istiyorum. Aynı zamanda bu iki kavramın insani oluşu bizi insan olarak çerçeveleyen tarihi gerçekliğimizi ve insan olarak bizim devraldığımız bütün limitlerimizi farkında olarak bunların imgelem bir süreçle aşılması olarak görüyorum; içtihadı ve konsensüsü. Şayet bu iki kurum işletilmezse, kurumsallaştırılmazsa ortaya çıkacak sonuç bir anlamda tarihi durdurmak, bir anlamda benim ilk girişte bahsettiğim insan tabiatını ve doğa tabiatını aslında durdurmaya çalışmak gibi

birşeydir. Bundan dolayı benim düşünceme göre bir kimlik krizinden bahsediyorsak şayet herhangi bir toplumda ben bu kimlik krizinin temelini burada aramaya çalışıyorum. Yoksa birdenbire karşılaşmış olduğumuz batı medeniyetinin topu tüfeği ile bu kimlik krizi ortaya çıkmış diye düşünmüyorum. Tam aksine bu imgelem sürecin dondurulmaya çalışılması neticesinde benliklerin ve kişiliklerin aslında dondurulmaya çalışıldığını dolayısıyla en temel insan tabiatının dondurulmaya çalışılmasının bir neticesi olarak görmeye çalışıyorum. Ve bundan dolayı İslami kişilikteki krizi 18. veya 17. yüzyılda batıyla karşılaşmadan ta ötelere belki İslam medeniyetinin ilk üçüncü asrına kadar götürebilmek mümkün diye düşünüyorum. Oradaki tartışmaları hepimiz biliyoruz ve bu tekniğe girmek burada bana düşmüyor tabii.

Dolayısıyla benim kısaca vurgulamaya çalıştığım şey onun en temel projesinin İslami bir kimliğin modern dünyada nasıl ve ne şekilde başarılacağınin çabasıdır. Dolayısıyla bunu bir şekilde şayet biz anlamaya çalışırsak özellikle yeni neslin ki yeni nesil ne tam geleneksel anlamda geleneğe teslim olmuş ne de tam modern olabilmıştır. Bu yeni nesildeki bu kimlik krizini aşmamız ve daha yapıcı yeni İslami medeniyet modlarını doğuramamız mümkün olacaktır. Çok teşekkürler.